

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN YUNAN VE LATİN EDEBİYATI TARİHLERİ

Sabahattin Çağın* -Gülden Vicir**

HISTORIES OF GREEK AND LATIN LITERATURE BY HALİT ZİYA UŞAKLIGİL

ÖZ: Türk Edebiyatı'nın tanınmış isimlerinden Halit Ziya Uşaklıgil, yazdığı roman, hikâye, tiyatro, anı türündeki eserlerinin yanı sıra Batı Edebiyatı ile de yakından ilgilenmiştir. Onun Batı edebiyatlarına ilgisinin sebebi birden fazladır: Lise eğitimini Mechaterist (Papaz) Mektebi'nde okuması, evinde eğitim aldığı Fransızca hocasıyla genç yaşta bir roman tercüme etmesi, edebiyatta romantizme ve realizme dair araştırmalar yapması... Bu ilgi onun daha gençlik yıllarında büyük dünya edebiyatı yazma projesine girişmesine yol açmıştır. Yazar bu projesini önce *Hizmet* gazetesinde başlatmış, İsveç, Rus, İbrani, Sanskrit edebiyatlarını önemli temsilcileri ve metin örnekleri ile kaleme almıştır. Bu başlangıç acemice olsa da bu tecrübeden aldığı cesaretle yine gençlik yıllarında bir Fransız edebiyatı tarihi yazmıştır.

Halit Ziya olgunluk döneminde İstanbul Darülfünunu'nda Batı edebiyatı derslerine girer. Ancak bu dersleri verirken öğrencilerin elinde kaynak olarak kullanabileceği kitapların olmadığını görür ve arka arkaya beş edebiyat tarihini kitap olarak yayımlar: *Yunan Tarih-i Edebiyatı*, *Latin Tarih-i Edebiyatı*, *Fransız Edebiyatı*, *İspanyol Edebiyatı*, *Alman Edebiyatı*.

Bu yazıda ders kitabı olarak yazılan bu eserlerden Yunan ve Latin edebiyatlarına ait olan ilk ikisi hem içerikleri hem de ders kitabı nitelikleri açısından incelenecektir. **Anahtar Kelimeler:** Halit Ziya Uşaklıgil, Batı edebiyatı, Yunan edebiyatı, Latin edebiyatı.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, (sacagin@hotmail.com).

** Doktora öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (gldnvr@hotmail.com). Yazı Geliş Tarihi: 04.10.2019. Kabul Tarihi: 26.10.2019.

ABSTRACT: Halit Ziya Uşaklıgil, a well-known writer of Turkish Literature, had been closely interested in Western Literature in addition to his novels, short stories, theatres and memoirs. There are more than one reason for him to be interested in Western Literatures: Attending high school in Mechaterist (Priest) School, translating a novel with his French tutor at an early age, researching about romanticism and realism in literature... His attention to this subject caused him to start a project about writing a big World literature book in his very younger ages. He started this project in the newspaper Hizmet and wrote about Swedish, Russian, Jewish and Sanskrit literatures with their important writers and exemplary texts. Although this was an inexpertedly beginning, it encouraged him to write a French Literature History in his early ages.

Halit Ziya taught Western Literature in İstanbul Darülfünun in his years of discretion. After he had seen that students didn't have reference books about this subject, he published five different literature history books consecutively: History of Greek Literature, History of Latin Literature, French Literature, Spanish Literature, German Literature.

In this article the books about Greek and Latin literature are studied according to their contents and qualifications as school books.

Keywords: Halit Ziya Uşaklıgil, Western Literature, Greek Literature, Latin Literature.

...

Halit Ziya Uşaklıgil, yazı hayatı boyunca şiir dışında neredeyse tüm türlerde (roman, kısa hikâye, uzun hikâye, tiyatro, mensur şiir, araştırma, hatırat, makale) eserler vermiş, bu eserleriyle Türk edebiyatına damga vuran yazarlardan biri olmuştur. Onun Türk edebiyatında önemli yer edinmesini sağlayan hususlardan biri Batı edebiyatıyla yakından ilgili olmasıdır. Halit Ziya'nın lise eğitimini Mechaterist (Papaz) Mektebi'nde yapması, evinde özel ders aldığı Fransızca öğretmeni ile Fransızcadan bir roman tercüme etmesi, daha çocukluğundan itibaren Fransız edebiyatına ait roman ve hikâyeler okuması, edebiyat akımlarıyla ilgili araştırmalar yapması onun Batı edebiyatını yakından tanımasına yol açmıştır.

Halit Ziya, edindiği Batı edebiyatına ait bilgileri diğer insanlara da aktarmak istemiş ve bu yüzden hayatının çeşitli dönemlerinde Batı edebiyatıyla ilgili çeşitli çalışmalar yapmıştır. Sözgelimi onun yayımlanmış ilk kitabı bir Fransız edebiyatı tarihidir.¹ Bunun ardından arkadaşı Tevfik Nevzat'la birlikte çıkardığı *Hizmet* gazetesinde ardı ardına Dünya edebiyatlarına ait yazılarını tefrika ettirir. 1890 yılında *Hizmet* gazetesinde tefrika edilen bu yazılar, "Finlandiya Edebiyatı'ndan Bir Nebze" (7 tefrika), "İsveç

¹ Uşaklızade Halit Ziya, *Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransız Edebiyatı'nın Numune ve Tarihi*, İstanbul, 1303/1885.

Edebiyatı'ndan Bir Nebze" (1 yazı), "İbranî Edebiyatı'ndan Bir Nebze" (2 tefrika), "Rus Edebiyatı'ndan Bir Nebze"(4 tefrika), "Sanskrit Edebiyatı'ndan Bir Nebze" (2 tefrika)² başlıklarını taşır. Bu yazıların her birinin dipnotunda "Tarih-i Umumî-i Edebiyat namıyla tertip etmekte olduğumuz büyük bir eserden müfrez" ifadesi bulunmaktadır. Bu dipnot, Halit Ziya'nın çok eskiye dayanan büyük bir "Dünya Edebiyatı" yazma amacının olduğunu çok belirgin bir şekilde göstermektedir. Yukarıda isimlerini saydığımız edebiyatların o dönem için Türkiye'deki edebiyat çevrelerine yabancı edebiyatlar olduğu görülmektedir ve bu da hayli dikkat çekicidir. Çünkü bu durum her şeyden önce Halit Ziya'nın okuma macerasının ve edebiyata ilgisinin sadece Fransız edebiyatı ile sınırlı olmadığını gösterir. Halit Ziya muhtemelen bu bilgileri yine Fransızca kaynaklardan almıştır, ama bu bilinmeyen edebiyatları tercih etmesi de önemlidir. Ancak çeşitli şartlar Halit Ziya'nın acele etmeksizin daha büyük bir edebiyat tarihini yazmayı sonraki döneme bıraktığını göstermektedir. Bu tefrikalarda ilgili edebiyatların kısaca dillerinden söz edildikten sonra bu edebiyatların temsilcileri hakkında bilgi verilmiş ve eserlerinden seçilen parçalara yer verilmiştir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in edebiyat tarihi alanıyla ilgili diğer çalışması Romantik roman ve Realist romanın özelliklerini, tarihî gelişimini ve temsilcilerini incelediği *Hikâye* adlı eseridir. Bu çalışma, yazarın Batı edebiyatıyla ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Halit Ziya burada roman ve romancılık konusundaki bireysel görüşlerini açıklar. Roman türünün Batı edebiyatlarındaki tarihini ana hatlarıyla verirken Türk edebiyatındaki yerini de eleştirir. Bu eserde Avrupa romanında görülen Romantizm ve Realizm anlayışları karşılaştırılır ve buradan yola çıkılarak Türk romanına dair değerlendirmeler yapılır.

Halit Ziya bunlarla kalmaz olgunluk döneminde de faaliyetlerini sürdürür. Bunlardan biri 1941 yılında *Son Posta* gazetesinde tefrika ettirdiği "Büyük Fransız ve İngiliz Edebiyatları" başlıklı yazı serisidir.³ Yazar bu yazılarında çok sayıda Fransız ve İngiliz⁴ yazar hakkında yazılar kaleme alır. Diğer taraftan Halit Ziya, II. Meşrutiyet

² Halit Ziya'nın Sanskrit edebiyatı ile ilgili yazma faaliyeti sonraki yıllarda da devam eder. İstanbul'a gittikten sonra orada çıkan *Mektep* dergisinde "Sanskrit Edebiyatı" başlığıyla dokuz sayı süren bir inceleme yayımlar (*Mektep*, nr. 1-11, 30 Kânun-ı Evvel 1309/11 Ocak 1894-5 Mayıs 1310/17 Mayıs 1894). Ancak yazar bu inceleme yüzünden gözaltına alınmış ve sorgulanmıştır. *Kırk Yıl*'dan öğrendiğimize göre bir gün Halit Ziya'yı ifade vermek için bir yere götürürler. Sorguya çekildiği yerde üç kişi vardır. Halit Ziya onlardan sorgulama sebebinin *Mektep* dergisinde yayımlanan "Sanskrit Edebiyatı Tarihi" adlı tefrikası olduğunu öğrenir. Suçlamanın özü şudur: Halit Ziya Sanskrit edebiyatı yazılarıyla Encümen-i Teftiş ve Muayene memurlarını aldatarak –anlaşılmayacak şekilde– ülkede maddecilik görüşünü yaymaya çalışmaktadır. Halit Ziya sorgudan sonra suçsuz bulunarak serbest bırakılır.

³ *Son Posta*, nr. 3905-4079, 13 Haziran 1941-9 Aralık 1941. Bu yazıların önemli bir kısmı *Sanata Dair*'in dördüncü cildinde yer almıştır.

⁴ Halit Ziya İngiliz edebiyatı yazarları hakkında yazılar yazmada geciktiğini kabul eder ve bunun sebebinin şöyle anlatır: "Ben Darülfünun'da Garp Edebiyatı Tarihi müderrisi iken Garp edebiyatının tabii bir

sonrası İstanbul Darülfünunu'nda Batı edebiyatı derslerine girer. Ancak bu dersleri verirken öğrencilerin elinde kaynak olarak kullanabileceği kitapların olmadığını görür ve arka arkaya beş edebiyat tarihini kitap olarak yayımlar: *Yunan Tarih-i Edebiyatı*, *Latin Tarih-i Edebiyatı*, *Fransız Edebiyatı*, *İspanyol Edebiyatı*, *Alman Edebiyatı*. Bu beş eser, onun gençlik yıllarında hayalini kurduğu büyük bir dünya edebiyatı yazmak arzusunun büyük ölçüde somutlaşmış hâlidir.

*

Bu çalışmamızda birer ders kitabı olarak yazılan ve Halit Ziya'nın "Garp Edebiyatının tabii bir medhali" saydığı Yunan ve Latin edebiyatı tarihleri değerlendirilecektir. Bu seçim hem kronolojik sırayı takip etmek hem de bu iki edebiyatın birbirleriyle yakın ilişkiler içinde bulunmaları nedeniyle yapılmıştır.

Halit Ziya'nın üzerinde duracağımız ilk eseri *Yunan Tarih-i Edebiyatı* 1913 yılında basılmıştır.⁵ Halit Ziya bu eserin yazılış macerasını *Sanata Dair* adlı eserinde şöyle anlatır:

Ben de Meşrutiyet'i müteakip Darülfünun Edebiyat-ı Garbiye müderrisliğine geçince nasıl başlamak lazım geleceğimde epeyce durmuştum. Sabahları ders saatinden evvel Hayret Efendi'nin müdüriyet odasında toplantılar olurdu. Bu mesele hakkında Ahmet Mithat ve Mahmut Esat Efendilerle fikir teatilerinde bulunmuştuk. Ben kendi fikrimden, yani Yunan ve Latin edebiyatları tarihine seri bir göz attıktan sonra Garp edebiyatına geçmek niyetinde olduğumdan bahsedince onlar ikisi de, hususıyla Ahmet Mithat Efendi bu fikrin isabetini teyit edecek surette uzun bir hitabede bulundu; ben de onlar tarafından teşvik gören bu fikirde daha kuvvet bularak ilk önce Yunan, daha sonra Latin edebiyatı hakkında talebeye ders vermeye başladım ve bu suretle Yunan edebiyatı ve Latin edebiyatı tarihlerine dair olan taslaklar vücuda gelmiş oldu.⁶

Eser tek paragraflık kısa bir mukaddimeyle başlar. Mukaddimenin hemen başında kavimlerin fikir hayatı ile sosyal yapısı arasında büyük bağlar olduğu, bir milleti tanımanın bu iki dünyayı bütün yönlerini öğrenmeye yardım ettiği belirtilirken milletlerin edebiyat tarihini araştırabilmek için genel tarih bilmenin gerekliliğine de işaret edilir. Ancak Halit Ziya tarih bilgisini sadece gerekli yerlerde kullanarak edebiyatın tarihî bilgi içinde boğulması tehlikesinden uzak kalmayı başarabilmiştir. Halit Ziya edebiyat ile tarih arasında yakın bir ilişkinin olduğunu sadece bu eserinde değil, mesela *Alman Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde de dile getirmiştir.

medhali olan Yunan ve Latin edebiyatlarından koşarak geçtikten sonra Fransız, İspanyol, Alman edebiyatı hakkında takrirler vermiştim. Fakat hep İngiliz edebiyatının önünde onun ihtişamına, azametine karşı beynimde bir donukluk, gözlerimde yangına benzeyen mehabetinden korkmuştum." (Halit Ziya Uşaklıgil, "Aleksander Pope", *Sanata Dair*, s. 956)

⁵ Uşaklıgil, Halit Ziya, *Yunan Tarih-i Edebiyatı*, İstanbul, 1915, 70 s. (Bu eserden yapılacak alıntılar metin içinde (YTE) kısaltmasıyla gösterilecektir.)

⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, "Mühim Bir Eser", *Sanata Dair*, s. 592.

Edebiyat, tarihin bir fer'i, fakat onu tenvir eden bir fer-i şaşaa-pâşıdır. Tarih bir milletin hayatına ait vakayı ve hadisatın elvah-ı tekâmülatının bir mücmilesi ise tarih-i edebiyat onu terakki-i efkârının, kabiliyat-ı zekâiye ve ruhiyesine müteallik inkişafatın bir ma'raz-ı tahlilidir. İkisinin arasındaki nisbet-i samimiye o derecedir ki, birine cisim, diğerine ruh denebilir. Bir milletin hayatı bu iki zeminde ayrı ayrı terfik ve takip edilirken yek-diğerinden tamamen münfek bir hatt-ı seyran bulabilmek mümkün değildir; edebiyatı takip ederken tarihe, tarihi takip ederken edebiyata müracaat etmek zarurîdir. Bunlar âdetâ dolaşık halkalarla örölmüş zincir gibi birbirine sarmaşmıştır. (YTE, s. 5)

“Avrupa akvamı içinde medeniyeti en eski olan Yunanistan'dır, fakat bundan maksat bütün akvam-ı beşeriye-i medeniyete nispetle Yunanistan'a bir hayat-ı kadime vermek değildir.” cümlesi, Halit Ziya'nın bu önsözdeki önemli cümlelerinden biridir. Yazının devamında yapılan araştırmalarda en eski medeniyetlerin Asya'da oluştuğunun ortaya çıkarıldığı, edebiyatın ilk ortaya çıktığı yerin ise Çin ve Japonya olduğu belirtilir.⁷

Halit Ziya'nın edebiyat tarihlerinde görülen usullerden biri zamana bağlı bir sınıflandırmanın yapılmış olmasıdır. Yazar bu metodu *Yunan Tarih-i Edebiyatı*'nda tartışır. Ona göre bir edebiyat tarihini incelemek için üç yol vardır. Bunlardan birincisi zamana (kronolojik sıraya) göre, ikincisi edebî türlere göre, üçüncüsü de o edebiyatın yayıldığı beldelere ve milletlere göre araştırma yapmaktır. Halit Ziya bunların içinde en uygun olanının zaman göre yapılan (kronolojik) edebiyat tarihi olduğunu, çünkü bu usulün diğer iki usulü de kapsadığını ileri sürer. Nitekim Halit Ziya bu eseri yazarken kronolojik sırayı izlemiş, ancak yerine göre bu edebiyattan doğan türler ve toplumların tarihi hakkında da bilgiler vermiştir. Bu metod onun diğer edebiyat tarihlerinde de sürdürülmüştür.

Halit Ziya Yunan edebiyatını yedi dönemde incelemek gerektiğini vurgular:

Birinci dönem M.Ö. 776'ya kadar olan zamandır ki bu dönem karanlık dönemdir ve ona göre “bu devre zalam-ı meşkûkiyet ve meçhuliyet içinde boğulup gider.” (YTE, s. 5).

İkinci devre M.Ö. 776'dan MÖ. 479'da yapılan Medik Savaşı'na kadar olan dönemi içine alır.

⁷ *Yunan Tarih-i Edebiyatı*, s. 5. Eserin bir başka yerinde bunlara Hindistan da dahil edilir: “Yalnız şayan-ı kayd nokta, esatir hurafelerinde Hint ile Yunan-ı Kadim'in pek çok teşabühat irae eylesmesidir. Mutekadat-ı mezhebiye-i akvâm arasında o kadar şayan-ı nazar nûkat-ı mütemâile vardır ki akvâm-ı kadimeye ait olan esatirin menba-ı zuhuru aynı mevki olması lazım geleceği fikri erbab-ı tetkik nezdinde günden güne yer bulmaktadır. Aynı zamanda hem edebiyat-ı kadime-i Yunanîyi hem Asya'da mevcut olan mutekadat-ı mezhebiyenin menabiini tetkik edenler indinde tamamıyla şüpheden azadedir ki Yunan-ı Kadimin devre-i kable't-tarihiyesine ait olan bütün faraziyat hakikaten sahne-i âlemde vukua gelmiş sayılamaz ve bunların kısm-ı ekserine muhayyelelerde doğmuş nazarı ile bakmak zaruridir. Tarih-i edebiyattan ziyade tarih-i edyana ve tarih-i tarihe ait olmak lâzım gelen bu mesele akvamın maneviyatı hakkında kıymet-i delaleti itibarı ile pek ziyade haiz-i ehemmiyet olmakla beraber bizce sadetten hariçtir. (YTE, s. 18-19)

Üçüncü devre, Yunanlılarla İranlıların savaşından Büyük İskender'in ölümüne kadar olan dönemdir (M.Ö. 479-M.Ö. 323).

Dördüncü devre Büyük İskender'in ölümünden Roma İmparatoru Auguste'ün zamanına kadar olan dönemi içine alır (M.Ö. 323-M.Ö. 28).

Beşinci devre Auguste'ün saltanatından Justinien'in saltanatına kadar olan dönemdir. (M.Ö. 28-M.S. 527)

Altıncı devre Justinien'in saltanatından İstanbul'un fethine kadar geçen dönemi içine alır. (527-1453).

Yedinci devre, bugünkü Yunan edebiyatının doğduğu dönemdir. Halit Ziya bu son dönem edebiyatının eski Yunan edebiyatının bir devamı olmaktan çok Batı edebiyatının tesiri altında gelişen bir edebiyat olduğunu iddia eder.

Halit Ziya bu açıklamayı yaptıktan sonra devirlere ayırdığı Yunan edebiyatı tarihini kronolojik olarak incelemeye başlar. Yunan edebiyatının tarih öncesi olarak saydığı Birinci Devresini de kendi içinde ikiye ayırır. Birincisi Homeros'tan evvelki dönem, diğeri de Homeros'un şiirlerinin ortaya çıktığı dönemlerdir. Ona göre bu dönemlerin en önemli özelliği başlangıcı ve sınırları itibarıyla belirsiz, birçok efsane karanlığıyla örtülmüş olmasıdır. Gerek bu düşüncesi, gerekse bu eserinde Eski Yunan efsanelerine yer vermemiş olması dikkat çekicidir. Buna bakarak Türk edebiyatının ilk güçlü realistlerinden olan Halit Ziya'nın inandırıcı bulmadığı bu efsaneleri edebiyat dışı saydığını söylemek mümkün olabilir

Yunan Tarih-i Edebiyatı'nda yazar Yunan tarihini birkaç paragrafta özetledikten sonra fikir ve edebiyat hayatına geçerek bilinen bazı isimlerin adlarını sayar. Bu kişilerin adları –sonraki dönemlerde yazılan eserlerden– bilinmekle beraber onlardan kalan hiçbir eser yoktur.

Halit Ziya bu dönemde ortaya çıkan Péan, Linus, Hymenée, Thrène gibi şiir türlerinin önce isimlerini zikreder, sonra da bu şiirlerin özelliklerini birer cümleyle anlatır.

Birinci devrenin ikinci kısmında zikredilen Homeros'a geniş bir yer ayrılmıştır. Homeros'la birlikte artık bir önceki neşidelerin yerini “epope” adı verilen tür almıştır. Halit Ziya, Homeros'un eserlerini eski Yunan'a dair bütün bilgilerinin kaynağı olarak gösterir. Bu açıdan “epope (destan-ı kahramanane) tarzı, âdât-ı kavmiyeyi ahlafta nakl ve ihda eyleyen bir vasıta hükmünü görmüştür” (*YTE*, s. 11).

Kitapta Homeros hakkında bir hayli bilgi verilmiş ve onun iki önemli eseri *Odysee* ve *Iliade*'da işlenen olaylardan uzun uzun bahsedilmiştir. Bu arada Halit Ziya bu eserlerin gerçekten Homeros'a mı ait olduğu ya da hangi kısımlarının başka şairler tarafından düzenlendiği şeklindeki bilim adamları arasında geçen tartışmaya temas etmekten geri durmamıştır.

Eserde Homeros'un ardından “didaktik şiir”in ortaya çıktığı belirtilir ve Heseidos kısaca tanıtılır, onun sanat gücünü göstermek için “Atmaca ve Bülbül” adlı fabl örnek olarak verilir.

Yunan edebiyatının ikinci devresi birinci devreye göre yazılı metinlerin daha fazla olduğu bir dönemdir. Bu dönemde yazılan şiirlerin büyük çoğunluğu lirik tarzda şiirlerdir. Halit Ziya bu dönemin en önemli nazım türünün Doğu dünyasının gazelinin karşılığı olarak sayılabilecek “ode” olduğu, bu türün musikinin gelişmesiyle paralel bir gelişme gösterdiği bilgisini verir.

Bu devrede yetişen şairlerin de sayısı artmıştır. Yaşadıkları muhitlere göre yapılan bir sınıflandırmaya göre on beş şairin adı zikredilir. Bunlardan Pindare, Xénophane, Parménide ve Arcilogue hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Halit Ziya bu şairlerin öncelikle kısa bir hayat hikâyesini verir. Bunu yaparken şairin dolaştığı yerleri hiç ihmal etmez. Daha sonra, şairin şiirlerinin özellikleri, onun yazdığı ya da yeni icat ettiği şiir türleri hakkında bilgi verir. Sözelimi ode, elegie, gnomique tarz, iambe, hiciv şiirleri bu dönemde ya çok tercih edilen ya da şairler tarafından yeni icat edilen türlerdir. Halit Ziya bunların isimlerini söylemekle yetinmez, aynı zamanda bu türler hakkında bilgi verir, bazen de bunların bizdeki hangi şiir tarzına uygun geldiğini de ifade eder.

Yunan edebiyatının üçüncü devresi Halit Ziya tarafından “en mühim” dönem olarak nitelendirilir. Ona göre bu devrede trajedi ve komedi şiirin gelişmesinin “en muhteşem zemin-i tekâmülü” olmuştur. Eserde trajediden bahsedilirken üç isim öne çıkarılır: Eschyle, Sophocle ve Euripide. Bunlardan Eschyle ve Euripide, Sophocle’den etkilenmekle beraber birbirlerinden farklı tavır sergileyen iki isimdir. Halit Ziya bu üç isimden sonra trajedinin hızlı bir düşüşe geçtiğini belirtir.

Komediye gelince, başlangıçta onun eğlence mahallerinde icra edilen bir tür iken sonradan hicviye şeklini aldığı belirtilir. Halit Ziya bu türün Epicharme ile başlayıp Aristophanes ile asıl mecrasını bulduğunu ifade eder. Aristofanes’i takip eden bir iki şairden sonra Menandre isimli bir şairle birlikte komedi Aristofanes’in tarzından tamamen ayrılmıştır.

Halit Ziya yukarıda zikrettiğimiz bu isimler ve onların eserleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir. Onların bu türe kazandırdığı özelliklere ayrıca önem verilir. Sözelimi bir oyunun sahneye konulmasında Sophocle’un yaptığı yeniliklere temas edilir:

(...) sahneye ait olan elvahı, tezyînat ve müştemilat-ı sahneyi, vakanın zemin-i vuku’u hakkında hâziründe bir fikir husulüne hizmet edecek surette tersime teşebbüs etmiştir. Yani vak’a bir sarayda geçerse sahneyi saray tarzında, kırdaki cereyan ediyorsa kır hâlinde göstermek Sophocles’in eser-i ibdaıdır. (s. 33)

Dikkate değer bir husus da üslupçu bir yazar olan Halit Ziya’nın zaman zaman bu şairlerin üslubu hakkında da bilgi vermesidir.

Yazarın Sophocle’dan sonra ayrıntılı olarak üzerinde durduğu bir diğer isim Euripides’tir. Onun en önemli eseri olan *Oidipus* hakkında uzun uzun bilgi verir. Sophocle’un getirdiği yenilikler gibi Euripides’in getirdiği yeniliklere de temas eder:

Bir münekkid-i meşhurun dediği gibi Eschyle sahneyi semadan indirdi ise arzda sebat kılan Euripide'tir. Onun âsârında mevki-i sahneye vaz' olunan zemin mabutlara ait değil, hissiyat-ı beşeriyeyi musavverdir. (...) Şair vakayı mabutların saha-i fevk'at-tabiiyesinden çıkararak insanların mıntikasına indirdi.

Diğer taraftan Sophocle'un bazı yönleri de eleştirilir ki, bu durum bütün kitapta sadece Sophocle için söz konusu olmuştur.

Halit Ziya üçüncü devrenin şairlerini anlattıktan sonra nesir yazarları hakkında da bilgi verir. Çünkü bu dönemde o zamana kadar sadece devletin resmi evraklarında kullanılan nesir, tarih kitaplarında ve hitabet sanatında da kullanılmaya başlanmıştır. Sözelimi Herodot ahenkli bir dil kullanır, Hipocrat'la nesir ciddiyet ve önem kazanır, Thucydide ile nesir gelişir. Ancak nesrin asıl gelişme alanı hitabet sanatında görülür. Hitabet sanatının merkezi de Atina'dır.

Halit Ziya hatipleri sona bırakarak önce tarihçilerden yani Herodot ile Thucydide'den bahseder. Bunların içinde ilk olarak Herodot'un metodundan bahseder. Buna göre Herodot, bilinen olaylardan yola çıkarak bilinmeyenler hakkında tahminlerde bulunur. Bu açıdan Herodot'un inanırlığını tartışanların bulunduğu söz edilir. Ancak bilim adamlarınca Mısır hiyerogliflerinin okunmasından sonra onun bilgilerinin itimat edilmeye layık olduğu belirtilir. Thucydide'in en önemli özelliği ise onun efsanelere önem vermemesi, sadece tarihî gerçeklerden toplum için ders çıkarmasıdır.

Halit Ziya, bu dönemdeki "hitabet muallimleri"nin sadece isimlerini zikrettikten sonra hitabete temayül eden felsefenin temsilcilerini ayrıntılı olarak tanıtır. Bunlar Socrates, Platon, Aristo, Xenephone ve Demosthene'dir.

Socrates'in Yunan tanrılarına inanmaması, bu yüzden idam cezasına çarptırılmasına rağmen fikrinden dönmemesi takdirle anlatılır. Aynı şekilde Xenephone'un, Socrates'i dinsizlikle suçlayanlara karşı savunan *Muhtırat* adlı eserinin övülerek anlatıldığı görülmektedir. Halit Ziya'nın bu tavrında da realist bir yazar olarak Yunan tanrılarına, dolayısıyla efsanelere itibar etmemesi fikrini bulmak mümkündür.

Bir felsefeci olarak edebiyatta en fazla önem kazanan kişinin Platon olduğu belirtildikten sonra onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilir. Önceki filozoflarda olduğu gibi Platon'un da tanrı fikrine temas edilmiştir:

Bir halık-ı mevcudatın vücuduna kail idi, bu hâlıkın başlıca safahat-ı mütamayizesi halim ve rahim olmak idi. Onun alelumum mevcudatı kendi zatında mündemiç olan ve temasil üzerine halk ve icat ettiğine kail idi. (YTE, s. 49)

Onun iyiyi, güzeli ve faydalıyı öne çıkarmasından söz edildikten sonra nesrinin özellikleri birkaç cümleyle özetlenir:

Lisan ve üslubu o kadar güzeldir ki âsârı enâfis-i âsâr-ı edebiyeden maduddur. Nesr-i şairane ve az çok natık-perdazane bir eda ile âfâk-ı ulviyete cereyan eder. (YTE, s. 49)

Halit Ziya, Platon'dan her ne kadar edebiyatta en fazla özel önem kazanan düşünür olarak bahsetse de sanat anlayışını kendi anlayışına daha yakın bulduğu Aristo'ya daha tumturaklı sözlerle önem atfeder: “Hiç şüphe edilemez ki ezmine-i kadimede en ziyade tehzib-i efkâra hizmet eden hakîm Aristo'dur.”

Mıntıka-ı belagatte sebk eden hıdemâtı bilahere ve ma-efkârında daha sonra da Araplar nezdinde pek ziyade tesirat icra eylemiştir. Hele Araplarca Aristo, felsefenin hulâsası olmak üzere telakki edilirdi. Birçok mesalik-i muhtelif-i felsefe Aristo'nun efkârını teşrih etmek suretiyle tevliid eyledi. Bidayet-i emirde Aristo mergub-ı amme iken bilahere tabiata dair âsârı ortaya çıkınca, bazı sunuf-ı erbab-ı fikr indinde, bilhassa Hıristiyanîyet âleminde hakîmin makduhiyetine ve hayatına hükmlenmiştir. (YTE, s. 51)

Bu devrenin son ismi hatip Demosthene'dir. Halit Ziya onun için de kısa fakat övgüye değer ifadeler kullanmıştır.

Yunan edebiyatının dördüncü devresi, bu edebiyatın dünyanın birçok yerindeki edebiyatları etkileyen bir devir olduğu belirtilmesine rağmen, çok kısa anlatılmıştır. Muhtemelen bu etki, dördüncü devreden önceki, özellikle üçüncü devredeki sanatçı ve düşünürlerin yaratmış olduğu etkidir. Bu etki, Roma ile Yunanistan arasındaki ilişkiyi ortaya koyan şu cümleyle anlatılmaktadır: “Roma, mülken Yunanistan'ın fatihi ise de fikren onun esiri olmuştur.” (YTE, s. 53) Nitekim bu dönem şairlerinin Latin edebiyatını ihya eden Romalı şairlerin yetişmesinde etkili olduğu belirtilir.

Halit Ziya bu dönemde yetişen sanatçıların bir kısmının sadece adını zikretmiş (virgöl) Aristarque, Aratus, Apolinusi Théocrîte ve Polybe hakkında oldukça kısa bir kısa bilgi vermiştir.

Milattan önce 28'den milattan sonra 527'ye kadar devam eden Beşinci Devre'de durum tersine dönmüş bu defa Latin edebiyatı, Yunan edebiyatının etkisi altına almıştır. Aynı şekilde fikir hayatı da Latinlerin etkisine girmiştir. Kitapta bunun sebebinin Hıristiyanlık olduğu belirtilir, çünkü Hıristiyanlığın yaygınlaşması Yunan edebiyatının mecrasını değiştirmiştir. Nitekim bu dönemde yazılan eserlerin büyük ölçüde dinî eserler olduğuna vurgu yapılır.

Halit Ziya, bu dönem yazarlarından en çok Plutarque üzerinde durur. Belki de bunun en önemli sebebi sanat anlayışı bakımından onu kendine yakın hissetmiş olmasıdır. Bu yakınlığı Halit Ziya'nın eserine aldığı Plutarque'ın şu parçasında görmek mümkündür:

İnsanın fezail ve zemâimi daima ahval-i mahduda dairesinde vazıhan görülmez. Ekseriyyet üzere küçük bir vaka, ufak bir kelime, bir latife; muharebat-ı hunînden, tarrakadar cenklerden, müşâşaa-fütûhattan ziyade bir hasise-i tabiatı ifşa eder. Ressamlar müşâbeheti asıl tabiatın mirat-ı in'ikâsı demek olan hutut-ı simaiyyede ve gözlerde arayıp aksam-ı saire-i vücudu az çok ihmal ettikleri gibi bize de [erbab-ı tetkikada] lazım olan şey ruhun nûkat-ı muhtelifesine hulul ve nüfuz eylemektir. (YTE, s. 58-59)

Bu alıntının hemen ardından Jean Jacques Rousseau'nun bu yazar için söylediği olumlu sözlere yer verilir ve eserlerinin Shakespeare, Corneille, Racine gibi yazarların kaynakları arasında yer aldığı belirtilir.

Bu devrede Latin felsefesinin etkisi altındaki Yunan felsefesinden bahsederken Halit Ziya üç ismi öne çıkarır: Epictète, Arien ve Marc Aurele. Bunların içinde de en dikkate değer isminin Marc Aurele olduğunu ilave eder. Halit Ziya, Marc Aurele'in çeşitli sözlerini ve eserlerinden parçaları örnek olarak verir.

Halit Ziya bu devrenin tarihçilerinden ve felsefecilerinden ya isim olarak ya da birkaç kelimeyle çok kısa bahseder. Onun bu şekilde davranmasını iki şekilde izah etmek mümkündür. Birincisi Halit Ziya'nın faydalandığı kaynakların da bu şekilde sınırlı olması, daha kuvvetli olan ikinci ihtimal ise oldukça çok sayıda olmalarına rağmen, bunların Latin edebiyatı ve düşüncesinin etkisi altında kalmaları yüzünden orijinal sayılmamaları olmalıdır. Nitekim şu ifadeleri, onun bu döneme bakışını göstermeye yeterlidir:

Artık bu sıralarda Yunan edebiyatının Garp saha-yı irfanına hulul için mesaisi akîm kalır. Ve bu devrede edebiyat-ı Yunaniyenin kendi kuva-yı hayatiyesinde bir nûma-yı tam âsârî meşhud olmayarak bilakis efkâr-ı üdeba ve hükema devre-i tevakkuf içinde güya hal-i muattaliyete mahkûm olmuş görüldür. Ve aynen hissedilir ki kendi menba-ı hayatundan iktisab-ı kuvvet edemeyerek mahkûm-ı atalet olan edebiyat-ı Yunaniye bir başka ufuktan gelen nesim-i feyzin nefahat-ı hayatiyesiyle ve başka bir zamanda canlanmaya başlar. Bu nefha-ı hayat ile, edebiyat-ı Yunaniyede ser-tâ-pâ hükümran olan sanem-perestinin yavaş yavaş fıkr-i ulûhiyeti telkin eylemeye başlayan Yesu'iyete terk-i mevki eylediği müşahede olunur. (YTE, s. 65-66)

Eserde Yunan edebiyatının altıncı devresi bir can çekişme dönemi olarak görüldür. Buna karşılık bu dönemin en önemli sonucu Avrupa'ya göçler yoluyla buradaki sanat ve düşünce hayatının Avrupa'ya ihraç edilmesi ve Batı edebiyatının bunlar üzerine inşa edilmesidir.

Yedinci dönem Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemdir. Halit Ziya'ya göre bu devrin en önemli kazanımı Yunanlıların dillerini muhafaza etmiş olmalarıdır. Nitekim bu dönemdeki neşriyatın büyük bir bölümünü tarih ve dil araştırmaları oluşturmaktadır. Halit Ziya bu dönemde büyük yazarların çıkmadığını, ama Batılı tarzda eserler yazmada umut veren isimlerin kendini göstermek üzere olduğunu da teslim eder.

*

Halit Ziya'nın ikinci ders kitabı *Latin Tarih-i Edebiyatı* adlı eseri 1915 yılında yayımlanmıştır.⁸ Bu eser de tıpkı *Yunan Tarih-i Edebiyatı* gibi Halit Ziya'nın derste anlattıklarının bir öğrencisi tarafından not alınmasıyla oluşmuştur: "1324 sene-i ted-

⁸ Uşakîzade Halit Ziya, *Latin Tarih-i Edebiyatı*, İstanbul, 1915. Bundan sonra bu eserden yapılan alıntılar (LTE) kısaltmasıyla metin içinde verilecektir.

risatında Darülfünun Edebiyat Şubesi müntehamı sınıf talebesi tarafından zapt olunan takrirlerin suretidir.” (LTE, s. 1)

Yunan edebiyatı tarihinden bahsederken Halit Ziya'nın edebiyat tarihlerinde kullandığı usullerden birinin “zamana dayalı sınıflandırma yapmak” olduğunu belirtmiştik. *Latin Tarih-i Edebiyatı* adlı ders kitabında da yazarın aynı yöntemden yararlandığı görülmektedir. Halit Ziya bu eseri yazarken diğer edebiyat tarihlerine benzer şekilde kronolojik sırayı takip etmiş, ele aldığı dönemin temsilcileri ve bu temsilcilerin yazdığı türler hakkında bilgiler vermiştir. Halit Ziya, öncelikle Latin edebiyatının kaynağı olarak Yunan edebiyatına dikkat çeker:

Latin edebiyatına muharrir esas teşkil eden hadise-i tarihiye Yunanîlerin Romalılar üzerine icra ettiği te'sirattır. Bu te'sirat *Latin Edebiyat Tarihi*'nin safahat-i müteakibesini idare ettiği gibi mebadi ve hududını ta'yin etmek üzere de müessir-i yegâne olarak kabul edilmek lazım gelir.

... Hatta Latin edebiyatında, Yunan edebiyatından teessür-yab olmaksızın müstakilen vücud gelen şubât-ı fikriyede renk ve ruhtan öyle bir mahrumiyet-i sırf nazar-ı dikkate çarpar ki bundan âdeta Romalıların kabiliyat-ı fikriyede pek fakir hasais-i fitriyyeye malik olmalarına ve hele kabiliyet-i icat ve ihtira'dan hissedar olmadıklarına hükmetmek icap eyler. Roma Edebiyatının valide-i yegânesi olmak şerefi Yunan edebiyatına kalmak lazım gelir. (LTE, s. 1)

Açıklamadan anlaşılacağı gibi yazar, Latin edebiyatının başlangıçta hiçbir özelliğinin olmadığını ifade ederek bu edebiyatın doğuşu ve gelişmesini Yunan edebiyatına bağlamakta, bu yönüyle de Yunan edebiyatının Latin edebiyatının annesi hükmünde olduğunu iddia etmektedir. Bu düşünceden hareketle yazar, Latin edebiyatının oluşum evrelerini ve sınırlarını belirlemek için kullanacağı metodu şu şekilde açıklar: “Şu hâlde Latin edebiyatını muhtelif safahata ayırmak için ittihaz edilecek en mantiki çare Romalılarla Yunanîlerin münasebat-ı müteakibesini irae eden safahat-ı tarihiyeyi takip etmektir.” (LTE, s. 1) Böylece Halit Ziya, Latin edebiyatı tarihini beş devrede incelemek gerektiğini vurgular:⁹

Birinci dönem, Roma'nın kuruluşundan M.Ö. III. yüzyılın ortasına kadar olan beş asırlık zamandır. Bu dönemde Yunanlılarla hiçbir ilişkide bulunmadıklarından “Romalıların hal-i ibtidai-i fikriyede kaldıkları” bir devredir.

İkinci dönem, M.Ö. III. yüzyılın son yarısından başlayan ve Sylla'nın vefatına (M.Ö. 78) kadar süren zamandır. Yunanca eserlerin çevrilmesi ve uyarlanması bu dönemde başlar.

⁹ Kütüphanelerde yaptığımız araştırmalarda bu eserin sadece bir nüshasına ulaşabildik. Ancak bulduğumuz bu metnin sadece 48 sayfası mevcut olup bu sayfalarda Latin Edebiyatı'nın ilk üç döneminin anlatıldığı görülmektedir. Dolayısıyla incelememizi bu 48 sayfa üzerinden yapmak durumunda kaldık. Zaten Halit Ziya'nın yukarıdaki satırlarından da anlaşılacağı gibi dördüncü dönem bu edebiyatın gerileme, beşinci dönem de yok oluş sürecini oluşturmaktadır. O yüzden 48. sayfadan sonraki bölümün çok uzun olmadığını tahmin ediyoruz.

Üçüncü dönem, Sylla'nın ölümünden sonra Auguste'ün saltanatına (M.S. XI yüzyıl) kadar olan ve dinî söylemlerin arttığı devirdir.

Dördüncü dönem, Auguste'ün vefatından başlayarak Antoninlerin saltanatına (M.S. 193) kadar olan zamanı kapsar. Halit Ziya bu dönemi “Latin edebiyatının devre-i zerrininden devre-i sîmînine intikali” şeklinde yorumlar. Yani bu dönem artık Latin edebiyatının gerileme dönemini oluşturmaktadır.

Beşinci dönem, Roma'nın ve bütün İtalya'nın Barbarlar tarafından işgal edildiği üç asırlık bir zamanı kapsar. Dördüncü dönemde başlayan gerileme artık bu dönemde neredeyse bir yok olmaya dönüşmüştür: “(...) bu asrın tarih-i edebisi seri' ve dehhaş bir sükut-ı fikrîden ibarettir.”

Halit Ziya devirlere ayırdığı Latin edebiyatını kronolojik olarak incelemeye başlar. Birinci dönemden elde kalan belge olmadığını söyleyen yazar, sonraki dönem eserlerinde yer alan bu döneme ait bazı parçalara dayanarak bunları vahşi bir kavmin duygulanmalarından ibaret bulur. Halit Ziya, çeşitli milletlerin düşünce hayatlarının başlangıcında söz konusu milletlerin tarihlerine özgü “rivayat ve menkûlatın” önemli yer tuttuğuna değinir. Tıpkı Yunan Edebiyat'ını yazarken yaptığı gibi “hurafe” olarak isimlendirdiği efsaneleri görmezden gelir. Roma edebiyatında bu hurafelerden sonra edebî eser olarak nitelendirilen metinleri söyleyiş zarafetinden yoksun bulan Halit Ziya, ilginç bir tespitte bulunur:

Öyle zannedilir ki Romalıların asl-ı güşayış-i efkârı kendilerini daima muharebat-ı mütevaliyeye sevk eden ve hayat-ı ictimaiye-i dahiliyeye nezarete mecbur eyleyen ahvalde bulunmaları neticesidir. Ve forumda vukua gelen ictimalar kendilerini vaaz ve hitabet zemininde ihraz-ı mümareseye sevk etmiş olmalıdır. Burada cereyan eden münakaşat-ı ifadeye bir feyz u kuvvet bahşederse de Latin lisanı o sıralarda iktisab-ı tab ve revnaka pek müsait olmadığından nâtika-perdazanın tezyinat-ı sanatı tamamıyla ihmal ederek yalnız mübahasat ve siyasiyat zemininde temayüze çalıştıkları istinbat edilir.

Bu dönemde tiyatro türünün varlığından da bahsedilmiştir. Halit Ziya, o dönem tiyatrosunun amacının meydanlarda halkı eğlendirmek olduğunu, Latin tiyatrosunun başlangıcında “Atellaneslar” adı verilen komedi sanatçılarının önemli bir yer tuttuğunu belirtir. Bundan sonra dönemde öne çıkan temsilciler ve ortaya koydukları eserler hakkında da kısa bilgiler verilir. Bu eserlerin türleri tamamen Yunan edebiyatına aittir. Bu yüzden Halit Ziya, *Yunan Tarih-i Edebiyatı*'nda yaptığı gibi türler hakkında ayrıca açıklama yapmaz. Bu da gösteriyor ki Halit Ziya yazmış olduğu bu edebiyat tarihlerini bir bütün olarak düşünmektedir.

İkinci dönemde edebiyat hızla yükselişe geçer. Eserde bu dönem edebiyatının gelişiminde Roma kentlerini doldurmaya başlayan Yunanlı kölelerin rolüne temas edilmiştir. Halit Ziya burada Yunan edebiyatında esas sanatın tiyatro olduğunu söyler ve bu zeminde eser veren Latin edebiyatının üç önemli temsilcisini zikreder: Andronicus

Livius, Naevius ve Ennius. Bu sanatçılar önem sırasınca ele alınmış hayatlarından ve edebiyata katkılarında genel anlamda bahsedilmiştir. Halit Ziya bu bölümde Ennius'un Yunan edebiyatını takliden oluşturduğu "heroique" tarzı birtakım kahramanlık eserlerinin varlığına dikkat çeker.

İkinci dönemde Halit Ziya'nın üzerinde durduğu yazarlar arasında Plaute, Térence, Cécilius, Pacuvius, Attius ve Lucilius yer almaktadır. Bu isimler arasında Lucilius'un sanatına örnek teşkil etmek amacıyla Halit Ziya, yazarın felsefesine işaret eden bir metinle yine Lucilius'un çağdaşları hakkındaki düşüncelerini gösteren başka bir metinden alıntı yapar:

Asıl fazilet, hayatımızı ihata eden şeylerin her birine kıymet-i hakikisini atfetmekte ve her şeyin ne neticeye müncer olacağını bilmektir.

Sabahtan akşama kadar gerek eyyam-ı adiyede ve gerek i'yad-ı umumiyyede havastan olsun, avamdan olsun kaffesi bütün gün meydan-ı münakaşada imrar-ı vakt ederler ve oradan ayrılmazlar, hepsi aynı sanata vakf-ı nefis etmiş adamlardır: mahirane aldatmak, desisekârane mücadele etmek, zemin-i fesatta müsabaka eylemek, namuskârlık taslamak, mütekabilen yekdiğerini dâm-ı iğfal görmek ve müteselsilen birbirinin rakibi, düşmanı olmak! (LET, s. 7)

Alıntılanan bu metindeki felsefî görüş ve tenkit, Halit Ziya'nın *Hikâye* adlı eserinde ortaya koyduğu sanat anlayışı ve tenkidine benzer niteliktedir. Halit Ziya, bu alıntıyla âdeta romantik akıma ve bu akımın temsilcilerine tepkisini Lucilius'un ağzından yenilemektedir.

Romantizmin ahlakçılık adına hakikati feda etmesini, sanat adına "fenalık" yapmak olarak nitelendiren Halit Ziya, eserin ilerleyen sayfalarında bu görüşü Caton'a sesletir:

Bir iyi iş görmek için zahmet edince zahmet gider iyilik kalır. Lakin bir zevk istihsali için fenalık yapınca zevk gider, fenalık kalır. (LET, s. 8)

Bu örnek metinlerden anlaşıldığı üzere Halit Ziya, örnek parçaları tesadüfî olarak seçmemiş, kendi felsefesine yakın olan söylemleri kendisine sözcü yapmıştır.

Bu dönem içinde şiirin yanında düz yazının, tragedyanın, komedyanın, felsefî yazıların ve hitabet türünün geliştiği ifade edilir. Halit Ziya önceliği tiyatro türüne ayırmış ardından Latin edebiyatının en büyük hatipleri ve en usta şairlerinden uzunca bahsetmiştir. Söylev türünün önemli temsilcileri olarak Scavrus, Emilius, Scipion, Pison, Sulpitius Galba, Sylla, Les Gracques, Marc-Antoine, Crassus ve Scaevola Ailesi'nin isimleri zikredilmiş sonrasında döneme damgasını vurmuş en büyük isim olarak Varron, hayatı, sanat anlayışı ve eserlerinden örneklerle ele alınmıştır.

Halit Ziya'nın romanlarında görülen en belirgin özellik yazarın atmosfer yaratmadaki başarısıdır. Halit Ziya, *Latin Edebiyatı Tarihi*'ne yine kendi gibi atmosfer oluşturmada mahir Varron'dan şu metni alıntılar:

Bizden bir gece yarısına yakın bir hengâmda uzaktan alev-riz ateşlerle minelenen hava-i kevakib semavatın kümelerini arz ve teşhir ederken bevarikle memlu sehabeler süratle ratb sütrelerini yararlar, semanın gavr-ı mezhebini örterler. Ve altlarında, insanların üzerine tufanlarını boşaltırlar. Bu sırada rüzgârlar, şimalin o evlad-ı fermankeşini, iktisab-ı müncemeden firar ederek saldırırlar ve önlerinde sakfları, dalları, çalılıarı süpürerek yuvarlarlar. Bize gelince; savaikin ecniha-yı ateş-bâriyle tüyleri yapıp kavrulmuş leylekler haşyetiyle fırtınanın mehabetinden perişan ve muzmahil, mebhut ve mütehayyir duran zeminin üzerine düşeriz.

Latin edebiyatının “Altın Çağı” olarak adlandırılan üçüncü devir, Roma’nın en parlak dönemidir. Yunan modellerine karşı asıl zaferini şiir türünde veren Latin edebiyatı, Lucrèce’ten sonra yine Yunan etkisi altına girer. Halit Ziya, bu dönemin “Auguste Devri” olarak adlandırılmasını Fransız edebiyatı tarihiyle karşılaştırarak açıklar. “Bu aynıyla Fransa’da meşhur kemal-i devre-i edebiyesine XIV. Louis’nin namı verilmesi kabilindedir.” Halit Ziya, bu dönemin Auguste’e atfedilmesini doğru bulmaz. Ona göre, dönem, devrin iki büyük isminden birine, ya Jules César’a veya –dehasıyla öne çıkan– Ciceron’a atfedilmelidir. Halit Ziya, “Hiç bir milletin tarih-i efkârında Çiçeron’un Latin edebiyatı üzerinde icra ettiği tesire misal teşkil edecek bir kuvve-i müessireye tesadüf edilemez... Ve onun sayesinde ki Latince bütün cihan medeniyetinin lisan-ı fikr ü edebi olmuştur.” diyerek Ciceron’un Latin edebiyatındaki önemini belirtir.

Bu dönemde şiir ve nazımda eser vermiş sanatçılar arasında Lucrèce, Catulle, Tininbulle, Properce, Virgile, Horace, Ovide, Jules César, Salluste, Cornélius- Népos, Pomponius Atticus, Vitruve ve Tite-Live adları zikredilir. Halit Ziya, diğer dönemlerde yaptığından farklı olarak her bir sanatçıyı birer birer inceleyeceğini okura haber verir.

Halit Ziya, adı geçen yazarlardan Horace ve Lucrèce hakkında bilgiler verirken birtakım tespitlerde bulunur. Lucrèce’ten bahsederken Yunanlı düşünür Epicure’un etkisi altında eserler verdiğini söyledikten sonra onun fikirlerinin daha sonra Darwin’de görüldüğünü iddia eder. Horace’tan söz ederken de onun eserlerinde ahlakî faydayı esas aldığını belirtir. Pek çok hikâye yazarının Horace’ın eserlerini “iktibas” ettiğini iddia eder. Bu noktada, sözgelimi La Fontaine’e eleştirilerini açıkça yöneltmiştir: “Dikkat edilmiştir ki La Fontaine, kendine kolay gelen efsanelerini taklit ve iktibas etmiştir.”

Elimizdeki metin üçüncü bölümle sona ermiştir. Başta da söylediğimiz gibi eksik kalan dördüncü dönem gerileme, beşinci dönem yok olma süreçlerini oluşturmaktadır. Tıpkı *Yunan Tarih-i Edebiyatı*’nda olduğu gibi Halit Ziya bu eserinde –bir ders kitabı olması hasebiyle– bilgi aktarımı yapmış, zaman zaman da bu bilgilerden yola çıkarak bazı yorumlar yapma yoluna da gitmiştir.

Sonuç

Halit Ziya bu eserlerini yazarken, diğer edebiyat tarihlerinde de olduğu gibi kaynakları hakkında fazlaca bilgi vermez. Bu eserlerde daha çok Max Müller ve Jean Jacques Rousseau gibi isimlerin sadece kişiler üzerindeki düşüncelerine yer verir. Ancak genel kaynaklar üzerinde bir isim vermez. Bizim daha önce Halit Ziya'nın Fransız edebiyatı ders kitapları üzerine yaptığımız bir araştırmada¹⁰ onun Louis Gustave Vapereau'nun *Dictionnaire Universel des Littératures*¹¹ adlı eserinden büyük ölçüde faydalandığımızı tespit etmiştik. Bu eserde de aynı eserden yararlandığı görülmektedir.

Halit Ziya metot olarak öncelikle kronolojik bir sınıflandırma ile işe başlamış, daha sonra her dönemi ayrı ayrı anlatmıştır. Dönemleri anlatırken de özellikle üçüncü devirden itibaren önce şairlerden ve yazarlardan, ardından tarihçileri ve felsefecilerden bahsetmiştir. Edebiyatçıların verdiği eserlerden söz edilirken eğer Türk edebiyatına yabancı olan türlerden bahsedilmişse onları tanıtmaya, hatta onların Türk edebiyatındaki karşılığının ne olabileceği konusunda bilgi vermeye çalışmıştır. Halit Ziya aynı şeyi felsefi görüşlerden bahsederken de yapmış, bu görüşler hakkında da bilgi vermiştir.

Metin içinde de belirttiğimiz gibi Halit Ziya bu iki eseri bir bütün olarak düşünmüştür. Bir taraftan bu iki edebiyatı birbirleriyle olan ilişkileriyle anlatması, diğer yandan da ilk kitapta yaptığı açıklamaları bu kitabında tekrar etmemesi bu görüşümüzü doğrular mahiyettedir.

Bu eserlerin üniversite öğrencileri için yazılmış bir ders kitabı olduğunu söylemiştik. Ancak eserin günümüzdeki bir ders kitabında aranacak özellikleri taşıması mümkün değildir. Kitaplar sadece bir bilgiyi vermekten başka amaca hizmet etmemektedir. Yani Halit Ziya, bu eseri ders kitabı değil de normal bir kitap olarak yayımlasaydı muhtemelen bundan farklı olmayacaktı. Bunu devrin şartlarıyla, pedagojik çalışmaların daha başlangıç döneminde olmasıyla açıklamak mümkündür.

¹⁰ Gülden Vicir, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Fransız Edebiyatı Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2016.

¹¹ Louis Gustave Vapereau, *Dictionnaire Universel des Littératures*, Librairie Hachette, Tome I-II, Paris, 1876. Bu kitabın "Yunan Edebiyatı" maddesi, 928-930, "Latin Edebiyatı" maddesi de 1201-1203 sayfaları arasında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- Uşaklıgil, Halit Ziya, (1885), “*Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransız Edebiyatı'nın Numune ve Tarihî*”, İstanbul.
- _____, (1307/1891), “*Hikâye*”, İstanbul.
- _____, (1941), “Büyük Fransız ve İngiliz Edebiyatları”, *Son Posta*, nr. 3905-4079.
- _____, (1915), *Yunan Tarih-i Edebiyatı*, İstanbul.
- _____, (2014), “Mühim Bir Eser”, *Sanata Dair*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- _____, (1915), “*Latin Tarih-i Edebiyatı*”, İstanbul.
- Vapereau, Louis Gustave, (1876), *Dictionnaire Universel des Littératures*, Librairie Hachette, Tome I-II, Paris.
- Vicir, Gülден, (2016), “*Halit Ziya Uşaklıgil'in Fransız Edebiyatı Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.